

УДК 096:5(092)



**ВАСЕНКО**  
**Олександр Васильович,**  
аспірант,  
ДВНЗ «ПХДПУ імені  
Г.Сковороди»  
(Переяслав-Хмельницький)

### **РОЛЬ М.М. ЩЕРБАКА У СТВОРЕННІ ЦЕНТРАЛЬНОГО НАУКОВО-ПРИРОДНИЧОГО МУЗЕЮ АН УРСР**

*У статті зроблена спроба дослідження діяльності М.М. Щербака, пов'язаної зі створенням Центрального науково-природничого музею та його внеску у становлення зоологічного музею Інституту зоології АН УРСР.*

*В статье предпринята попытка исследования деятельности М.М. Щербака связанной с созданием Центрального научно-природоведческого музея и его вклада в становление зоологического музея Института зоологии АН УССР.*

*The article attempted study of MM Shcherbak associated with the creation of the Central Museum of Natural History and its contribution to the formation of the Institute of Zoology, Zoological Museum of USSR.*

Розвиток наукових досліджень в сучасних умовах вимагає від науковців пошуку нових дослідницьких напрямів. Одним з них є аналіз теоретичного та практичного досвіду кращих представників плеяди українських науковців. Слід зважати на ту обставину, що політичні і соціально-культурні умови завжди впливають на розвиток науки. У зв'язку із кардинальною зміною державного устрою в Україні в ХХ ст. на тлі радикальні проявів великодержавного шовінізму тодішнього керівництва країни значна кількість імен науковців того часу не була належним чином оцінена, а, почасти, і піддана забуттю. Тому тепер, коли відбувається закономірний процес переоцінки пріоритетів без

фальсифікацій та ідеологічних установок ми можемо не лише повернути на чільне місце забуті імена, але й визначити роль кожного з них в історії України та внесок у наукову скарбницю, яка є не лише національною, а і світовою.

У контексті сказаного можна звернутися до персонального внеску в розвиток української зоологічної науки та її популяризації серед широких верств населення Микола Миколайович Щербака (1927–1998). Для достовірної і об'єктивної цієї оцінки нагальним є відтворення історичної пам'яті про вченого-просвітянина, який зробив значний вклад у становлення української природничої науки.

На сьогоднішній день не дослідженим напрямом творчих зусиль М.М. Щербака є музеевробча діяльність, розпочата в 60-х роках ХХ ст., яка до сьогодні лишалася поза увагою дослідників. Серед фрагментарних згадок можна відмітити статтю Є. Писанця, у якій розкриті окремі факти даної проблеми. Доводиться визнати, що проблема музеевробчої діяльності М.М. Щербака на сучасному етапі не знайшла належного місця у дослідженні внеску вченого у розвиток музейної справи в Україні.

З огляду на це, метою нашого дослідження є аналіз внеску М.М. Щербака у створення Центрального науково-природничого музею (ЦНПМ) АН УРСР, як єдиного експозиційно-територіального комплексу у складі геологічного, палеонтологічного, зоологічного, ботанічного та археологічного музеїв. Висвітлення роботи із забезпечення системного і комплексного підходу до організації структурних елементів цього структурного академічного підрозділу в цілому і зоологічного музею, як його складової частини зокрема.

Відзначаючи помітну роль М.М. Щербака у створенні та розвитку зоологічного музею та Центрального науково-природничого музею АН УРСР у 60-х роках ХХ ст., не можна оминати увагою того, на якій основі відбувалася його розбудова. Початок своєї діяльності зоологічний музей бере з часу створення Української Академії наук. Розбудова Української Академії наук привела до створення у 1919 р. «Комітету для виучування фауни України». Керівництво ним було покладене на академіка М.Ф. Кашенка. З ініціативи

цього комітету 1 травня 1919 р. було створено Зоологічний музей. Перша в Україні спеціальна зоологічна установа налічувала тоді у своєму штаті 22 співробітники, серед яких були видатні вчені М.Ф. Кашенко, М.М. Воскобойников, В.О. Караваєв [4].

Розуміючи важливість такої установи, як одного з головних сховищ зоологічних колекцій України, сюди були передані на збереження збори багатьох суспільних і державних організацій того часу – Українського наукового товариства, Київського орнітологічного товариства, Київської губернської станції захисту рослин, Київського інституту народної освіти. У поповненні колекцій взяли участь чимало визначних українських вчених. Серед них слід відзначити П.П. Сушкина, І.Г. Підоплічка, Є.В. Звірозомб-Зубовського, В.В. Лебедева, О.Б. Кістяківського, О.О. Браунера. Відомі тогочасні колекціонери та мандрівники, зокрема І.Г. Гохгут, С.Я. Парамонов та ін., передавали свої особисті матеріали у фондові сховища [1].

У наступний історичний період, до початку війни, музей активно поповнювали новими колекціями та експонатами, а з 1930 р., там був накопичений значний науковий потенціал і створено Інститут Зоології [4]. Зоомузей увійшов до відділу фауністики та систематики новоутвореного інституту. У 1935 р. в Зоологічному музеї було виділено палеозоологічну частину пізніше перетворену на музей палеозоології, що з часом стала основою Палеонтологічного музею [2].

Результатом такої наполегливої та плідної роботи стало те, що до 1941 р. в музеї було зібрано близько 30 тис. екземплярів хребетних і понад 1 млн. екземплярів безхребетних тварин [11].

З початком воєнних дій і окупацією Києва пов'язана значна втрата музейних експонатів. Сприяли тому в основному дві причини: неможливість створення належного догляду та вивезення окупантами частини найцінніших експонатів.

Розвиток музею у повоєнні роки пов'язаний з іменами відомих вчених – В.М. Артоболевським, І.Т. Сокуром, М.А. Воїнственським. Не дивлячись на

інтенсивне відновлення колекцій, площа музею зменшилась. Через брак дослідницьких площ приміщення використовували під різні лабораторії Інституту зоології АН УРСР [7].

Естафету керівництва зоологічним музеєм М.М. Щербак прийняв у грудні 1965 р. Саме тоді він був призначений виконувачем обов'язків завідувача відділення даного підрозділу Інституту зоології, а вже через рік завідувачем [3].

Принагідно слід відмітити, що питання про реконструкцію та розширення експозицій порушувалося М.М. Щербаком ще з перших днів його роботи в зоомузеї, тобто з 1962 р., задовго до отримання керівної посади. Даний факт є зрозумілим, тому що починаючи зі шкільних років М.М. Щербак мріяв про створення власних природничих колекцій. Наше припущення підтверджується тим, що певні спроби щодо реалізації цього задуму знаходимо у особистих спогадах вченого: «Стрекалівка мого дитинства – це чистий куточок дикої природи всього в кількох хвилинах ходу від мого будинку. Там я зі своїми друзями ловив птахів, ящірок, шукав гнізда, колекціонував усе, як Олександр Гумбольдт, і комах і мінерали. На горіщі будинку, в якому я жив, у мене був цілий музей. Я навчився ще в перших класах школи знімати шкурки з птахів (щоправда, не знав, як витягати з черепа мозок, тому моя колекція птахів дуже відчутно тхнула). Мінерали я збирав просто: йшов по бруківці, особливо після дощу, й уважно розглядав булижники» [8, с. 237].

Подальший досвід музейної роботи його майбутній директор набував на посаді лаборанта зоомузею КДУ імені Т.Г. Шевченка, загальною тривалістю близько двох років [3].

Ініціатива та ентузіазм вченого зі створення сучасного музею природи були підтримані президентом Академії наук Української РСР Б.Є. Патонем і тому його поява є закономірною. Починаючи з 1963 р., було намічено план реконструкції, яка базувалася на концепції створення єдиного природничого музею. Концепція передбачала розширення експозиційної частини зоологічного, геологічного, палеонтологічного, ботанічного музеїв [2]. З цього

моменту і розпочалася робота зі створення Центрального науково-природничого музею.

Для М.М. Щербака, якого призначили завідувачем відділу зоомузею, розпочалася важка і кропітка праця, пов'язана зі становлення зоологічного музею за принципово новою схемою. Крім того, ситуацію ускладнювала наявність великої кількості приміщень на площах, відведених музеєві, а відтак і необхідність у їх переплануванні для його специфічних потреб [5].

Далі ініціативна група, до якої входили М.М. Щербак, В.П. Шарпило, Ю.В. Мовчан, Ю.С. Костюк та ін. розпочали розробляти нові для музейної справи підходи і художні прийоми оформлення експозицій [11]. Нова концепція надавала першочергове значення експозиційним залам з природними зразками зі всього світу, а фондів ж колекції залишилися для наукових досліджень [2]. Хоча фондів колекції й лишалися поза увагою широкого кола відвідувачів, Микола Миколайович, усвідомлюючи виняткову їх важливість для музею, прикладав немало зусиль для збереження вже існуючих і поповнення новими [5].

Крім наукової зоологічної роботи, музею відводили просвітницьку і популяризаторську роль серед широких верств населення. Саме тому значна увага при його створенні надавалася експозиційній частині.

Враховуючи досвід створення музеїв Радянського Союзу і світу, за основу розробки експозицій зоологічного музею було взято філогенетичний принцип, тобто розташування експонатів тварин від нижчих до вищих. Відмінною рисою музею стала наявність у кожній із груп тварин великої кількості матеріалів, присвячених її походженню, морфології, екології, місця в біоценозі, практичного і естетичного значення. Вагоме місце відводилося ідеї охорони природи та популяризації зоологічних знань [10].

М.М. Щербак – автор створюваної експозиції земноводних та плазунів. На основі зазначених принципів експозиція стала гармонійним продовженням для попередньої. В експозиції розмістили всіх представників фауни Радянського Союзу та майже всі види світової фауни. Відсутні експонати були

замінені на кольорові ілюстрації з детальними описами тварин. Місце кожного представника визначали відповідно до його розташування в систематичному ряді. Значну увагу приділяли значенню земноводних і плазунів у природі та житті людини та їх охороні. Важливу роль відводили екологічному значенню експозиції взаємозв'язкам у природі та пристосувальним властивостям представників різних груп тварин. Тут були розміщені матеріали з надання першої медичної допомоги після травмування людини представниками герпетофауни, представлені отруйні представники фауни країни [1].

Разом з В.М. Лоскотом М.М. Щербак створював експозицію птахів. Тут, як і в решті експозицій, значна увага надавалася відтворенню ареалів життя та показу птахів у природних умовах. Для забезпечення поставлених цілей широко використовували карти та діорами з відтворенням ландшафтів [9].

На основі проведеної роботи Рада Міністрів Української РСР ухвалила постанову № 440 від 8 червня 1966 р. «Про створення Центрального науково-природничого музею Академії наук УРСР» [6]. Вона закріплювала структуру ЦНПМ, який складався з п'яти окремих музеїв: геологічного, палеонтологічного, зоологічного, ботанічного і археологічного. Цим же документом було визначено науково-дослідні та науково-популяризаційні завдання даного музею.

Перед колективом співробітників установи були поставлені досить конкретні і нелегкі завдання, виконання яких ставало можливим при дотриманні правильних методологічних принципів. Для подібних наукових структур Академії наук республіки вони стали новими та ще й набували певних особливостей при створенні та роботі кожного з музеїв. Тому керівництву на чолі з М.М. Щербаком доводилося забезпечувати їх бездоганне дотримання. До таких принципів, закономірно, слід віднести:

- 1) історизм – показ і збереження всіх колекційних зразків і пояснювальних матеріалів, як документів, що ілюструють і підтверджують історичний розвиток як Землі і земної кори, так і всього живого на ній від

певних первісних форм до сучасних. Він обумовив потребу подавати матеріали з усієї земної кулі з наданням особливої уваги і значення матеріалам з України;

2) науковість – подання всіх зразків і матеріалів та пояснення їх значення на основі точних наукових даних;

3) наочність і доступність – демонстрація зразків і матеріалів, зокрема текстових, так щоб відвідувачеві були цілком зрозумілі характер і значущість зразка;

4) високий художньо-естетичний рівень – оформлення всього інтер'єру музею і окремих вітрин та зразків так, щоб вони виглядали красиво, але не порушували принципу науковості, а відвідувача не втомлювали б різні другорядні художні прийоми [9].

Завдяки спільним підходам та чіткій уніфікації у розробці всіх п'яти музеїв, Центральний науково-природничий музей став однією з провідних структур у галузі природо дослідження та популяризації наукових знань.

Маємо зробити акцент на тому факті, що найпершими з музеїв, що входили до складу Центрального науково-природничого музею з поставленими завданнями справилися зоологічний та геологічний. Саме їх у листопаді 1967 р. Президія АН України приймає до експлуатації і готує до відкриття, яке було приурочене святкуванню 50-ї річниці з дня Жовтневої революції [2]. Науковці та широкий загал, усні і письмові відгуки про ЦНПМ ставлять його в один ряд з найкращими музеями світу.

На основі проведеного аналізу, можна зробити такі висновки:

1. Цілеспрямованість та ініціативність М.М. Щербака, стали однією з важливих і ключових ланок на шляху до створення ЦНПМ.

2. Використання нових принципів у побудові ЦНПМ, дало змогу йому зайняти належне гідне місце серед аналогічних структур не лише в Україні, а й за її межами.

3. Збереження та поповнення фондів колекцій М.М. Щербаком було одним з головних пріоритетів у розбудові зоомузею, що дозволило цій установі

стати одним з провідних центрів науково-дослідницької роботи для фахівців-зоологів.

4. Значна увага, що приділялася М.М. Щербаком, як керівником закладу і автором багатьох експозицій, сприяла широкому використанню музею для потреб просвітницької та популяризаторської діяльності.

### ***Список використаної літератури***

1. *Зоологічний музей імені М. М. Щербака* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://uk.wikipedia.org/wiki/Зоологічний\\_музей\\_імені\\_М.\\_М.\\_Щербака](http://uk.wikipedia.org/wiki/Зоологічний_музей_імені_М._М._Щербака)

2. *Історія заснування музею* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.museumkiev.org/zoology/history.html>

3. *Архів* Національного Науково-природничого музею, ф. Особова справа члена-кореспондента НАН України М. М. Щербака, оп. № 1, спр. № 68, арк. 200–201.

4. *Національний науково-природничий музей НАН України* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://uk.wikipedia.org/wiki/Національний\\_науково-природничий\\_музей\\_НАН\\_України](http://uk.wikipedia.org/wiki/Національний_науково-природничий_музей_НАН_України)

5. *Писанець Є.* М. М. Щербак (до 80-річчя з дня народження) / Є. Писанець // Зб. пр. Зоологічного музею. – К., 2007. – № 39. – С. 7–12.

6. *Про створення Центрального науково-природничого музею Академії наук УРСР* : постанова № 440 від 8 червня 1966 року // Збірник постанов і розпоряджень уряду УРСР. – К., 1966. – № 6. – С. 56.

7. *Центральный научно-природоведческий музей АН УССР* / [под ред. акад. АН УССР К. М. Сытника]. — К. : Наук. думка, 1982. – 210 с.

8. *Щербак М.* Про пережите / М. Щербак // Україна. Наука і культура. – 2004. – № 32. – С. 215–274.

9. *Щербак Н. Н.* Зоологический музей : путеводитель / Н. Н. Щербак. – К. : Наук. думка, 1986. – 64 с.

10. *Щербак Н. Н.* Новая экспозиция Зоологического музея ЦНПМ / Н. Н. Щербак // Вестн. зоологии. – 1969. – № 1. – С. 16–26.

11. *Чорний М. Г.* Пам'яті Миколи Миколайовича Щербака / М. Г. Чорний, В. М. Грищенко // Заповідна справа в Україні. – 1998. – Т. 4, № 1. – С. 91–92.